

HJÄRTUM – *där yxan göres för hand*

Vid vägen Trollhättan-Lilla Edet på bohussidan av Göra älv ligger en liten smedja. Den kallas ibland Hjärtums smedja, ibland Skogs smedja och den ser ut som de flesta andra lantsmedjor. Men ett unikt hantverk bedrivs innanför de små blyinfattade fönstren. Här står än i dag en >>mäster>> och hans gesäll och gör yxor för hand precis som på den tid, då bysmeden tillverkade det mesta av vad bönder och hantverkare behövde ifråga om verktyg och redskap. Det är som en tavla från 17- eller 1800-talen. Släggorna dunkar i växeltakt mot den glödgade järnbiten på städet, gnistor studsar som små fyrverkeripjäser i halvdunklet och det fräser och spottar i den stora tunnan med sillake, där järnstycket doppas ner för härdning.

>>Mäster>> heter Johan Skog, som i över 35 år gjort yxor till timmermän och yrkessnickare över hela landet, och gesällens namn är Willy Persson. Han har alldeles nyligen ned heder avlagt sitt gesällprov och representerar nu den tredje generationen av yxmeder på orten. >>Stamfader>> var den riksbekante Hjärtums-smeden Johan Jonsson, som på 1800-talet började tillverka yxor och knivar i en primitiv smedja vid Daskebacken.

Det är således rätt förnämliga anor som hantverket har, men 1932 gjordes en upptäckt som ger anledning tro att yxfabrikationen i Hjärtum har vida äldre traditioner. När Johan Skog då byggde till sin smedja, hittade man i jorden en flintyx av den ovalt-spetsiga typ som brukar hänföras till de s. k. Kökkenmöddingarnas tid under förra delen av yngre stenåldern eller omkring 3.000 f. Kristus. I samma veva hittade man just där smedjan står en hel mängd flintskärvor och rätt stora klumpar av oarbetad flinta, så man kan med rätt stor säkerhet anta, att den en gång för ungefär 5.000 år sedan funnits en >>yxverkstad>> här. Smedjan ligger f. ö. just dit strandkanten en gång nådde under Göta älvs högvattenstid, vilket stärker teorin, och vi vet också att tillverkningen av flint- och stenyxor var mycket vanlig i Bohuslän under forntiden. Det kan f. ö. nämnas, att man också funnit en stenyxa i jorden intill smedjan.

*

Det är som nämnts från den smått legendariske Hjärtumssmeden Jonsson som yxtillverkningen närmast härleder sig. Han hade gått i smedlära hos en allra äldste smeden på orten, Berndtson, sedan sitt nionde år, och när han 1885 kom tillbaka från Norge, där han varit några år och lärt sig konsten att göra yxor och knivar, hyrde han en smedja i Hjärtum och satte igång med eget. Hans yxor fick snart namn om sig att vara skarpa och behändiga, och det kom smeder och fabrikanter från avlägsna orter och ville köpa tillverkningsmetoden. Men det gick inte att sälja eftersom den bestod i ren yrkeskicklighet. Snart byggde sig Jonsson en egen smedja vid Kärrsbacken, där han slipade sina yxor med drivkraft från en väldig väderkvarn, och genom åren fick han kunder över hela landet, ja även i utlandet. Det berättas att en sjöman från orten köpte en yxa i en hamnstad i Australien med fabriksmärket >>J. Jonsson, Hjärtum>>.

När den 80-årige smeden avled 1928, var det hans gamle lärling Johan Skog som helt övertog yxhantverket. Redan 1918 hade han byggt sig en smedja nära älven och har sedan dess fortsatt efter i stort sett samma metoder som på >>gamle sme'ns>> tid. Den handdrivna blåsbälgen har visserligen ersatts med el-driven, och en del av förarbetet görs med en elektrisk smideshammare. Men den egentliga yxtillverkningen sker för hand precis som i gångna tider. Den metod som Jonsson kom fram till under ett livslångt arbete var så långt driven, anser hr Skog, att varken han eller någon annan torde kunna utveckla den ytterligare. T. o. m. yxmodellen är på kornet densamma som Jonsson utformade. Hr Skog fick en gång en yxa av sin läromästare och måste lova att inte göra sig av med

den. Den skulle vara liksom urmodellen för Hjärtums-yxan. Och som sådan kan den göra tjänst än i dag.

Det är f. ö. inte bara ifråga om det tekniska som man håller sig till självhushållets tidevarv. Nu som då går produkterna direkt från tillverkare till konsument. Inte en enda av Hjärtum-yxorna går nämligen ut i handeln utan raka vägen till timmermän och yrkessnickare i hela landet, från Kiruna i norr till Skåne i söder. De yrkesmän som en gång vant sig vid Hjärtums-yxan vill inte ha några andra, trots att den ställer sig dyrare än de fabriksgjorda. Utan annan reklam än den som varan själv ger droppar det in beställningar per post och telefon i större takt än man hinner tillverka. Dagsproduktionen kan av naturliga skäl inte bli så hög, men hr Skog har ingen tanke på att ställa om till maskindrift. Då skulle yxan förlora sin egenart.

Herr skog är också en skicklig konstsmed, som fått guldmedalj vid Hantverksutställningen i Uddevalla 1928 och diplom på utställningen Bygden och älven i Trollhättan 1949. Överallt i trakten kan man få se hans produkter i form av trädgårdsgrindar, spiselbeslag, solur och mycket annat. Bl. a. har han tillverkat praktfulla ljusstakar för Hjärtums kyrka efter ritning av den avlidne prostén Wallerius. Och att hans hantverk har djupa rötter i bygden och i det förgångna vill han gärna visa med den lilla samling av smidesverktyg och alster från orten, som han ordnat i ett särskilt rum i smedjan. Där finns bl. a. en hel serie av gamla yxmodeller, ett smidesstöd o. en bälg från hans lärofaders smedja, förutom en hel del handgjorda smidesalster såsom hästskor, liar, betsel etc.

Huruvida hantverket och särskilt yxtillverkningen skall dö ut i Hjärtum beror på hur lärlingen och nyvordne gesällen Willy Persson ställer sig till yrket. Han har visat lovande talang och gjort fina hantverksprov, så vill han gå i lärofaderns spår så är det nog ingen fara med fortbeståndet och det vore faktiskt synd om ett hantverk med 5.000-åriga traditioner skulle försvinna...

- A. L.

(G-P 1954)

Bildtexter

Den gamla smedjan i Hjärtum vid vägen till Trollhättan

Mäster Johan Skog har tillverkat yxor i över 35 år.

HJÄRTUM — där yxan göres för hand

VID vägen Trollhättan—Lilla Edet på bohussidan av Göta älv ligger en liten smedja. Den kallas ibland Hjärtums smedja, ibland Skogs smedja och den ser ut som de flesta andra lantsmedjor. Men ett unikt hantverk bedrivs innanför de små blyinfattade fönstren. Här står än i dag en »mäster» och hans gesäll och gör yxor för hand precis som på den tid, då bysmeden tillverkade det mesta av vad bönder och hantverkare behövde ifråga om verktyg och redskap. Det är som en tavla från 17- eller 1800-talen. Släggorna dunkar i växeltakt mot den glödgade järnbliten på stället, gnistor studsar som små fyrverkeripjäser i halvdunklet och det fräser och spottar i den stora tunnan med sillake, där järnstycket doppas ner för härdning.

Den gamla smédjan i Hjártum vid vägen till Trollhättan.

var mycket vanlig i Bohuslän under forntiden. Det kan f. ö. nämnas, att man också funnit en stenyxa i jorden intill smedjan.

*

Det är som nämnts från den smått legendariske Hjärtumsmeden Jonsson som yxtillverkningen närmast härleder sig. Han hade gått i smedlära hos den allra äldste smeden på orten, Berndtson, sedan sitt nionde år, och när han 1885 kom tillbaka från Norge, där han varit några år och lärt sig konsten att göra yxor och knivar, hyrde han en smedja i Hjärtum och satte igång med eget. Hans yxor fick snart namn om sig att vara särdeles skarpa och behändigade, och det kom smeder och fabrikanter från avlägsna orter och ville köpa tillverkningsmetoden. Men den gick inte att sälja eftersom den bestod i ren yrkesskicklighet. Snart byggde sig Jonsson en egen smedja vid Kärrsbacken, där han slpade sina yxor med drivkraft från en väldig väderkvarn, och genom åren fick han kunder över hela landet, ja även i utlandet. Det berättas att en sjöman från orten köpte en yxa i en hamnstad i Australien med fabriksmärket »J. Jonsson, Hjártum».

När den 80-åriga smeden avled 1928, var det hans gamle lärling Johan Skog som helt övertog yxhantverket. Redan 1918 hade han byggt sig en smedja nära älven och har sedan dess fortsatt efter i stort sett samma metoder som på »gamle sme'ns» tid. Den hand-

drivna blåsbälgen har visserligen ersatts med el-driven, och en del av förarbetet görs med hjälp av elektrisk smideshammare. Men den egentliga yxtillverkningen sker för hand precis som i gångna tider. Den metod som Jonsson kom fram till un-

Mäster Johan Skog har tillverkat yxor i över 35 år.

der ett livslångt arbete var så långt driven, anser hr Skog, att varken han eller någon annan torde kunna utveckla den ytterligare. T. o. m. yxmodellen är på kornet densamma som Jonsson utformade. Hr Skog fick en gång en yxa av sin läromästare och måste lova att inte göra sig av med den. Den skulle vara liksom urmodellen för Hjär-

tums-yxan. Och som sådan kan den göra tjänst än i dag.

Det är f. ö. inte bara ifråga om det tekniska som man håller sig till självhushållets tidsvarv. Nu som då går produkterna direkt från tillverkare till konsument. Inte en enda av Hjärtums-yxorna går nämligen ut i handeln utan raka vägen till timmermän och yrkessnickare i hela landet, från Kiruna i norr till Skåne i söder. De yrkesmän som en gång vant sig vid Hjärtums-yxan vill inte ha några andra, trots att den ställer sig dyrare än de fabriksgjorda. Utan annan reklam än den som varan själv ger droppar det in beställningar per post och telefon i större takt än man hinner tillverka. Dagsproduktionen kan av naturliga skäl inte bli så hög, men hr Skog har ingen tanke på att ställa om till maskindrift. Då skulle yxan förlora sin egenart.

Herr Skog är också en skicklig konstmed, som fått guldmedalj vid Hantverksutställningen i Uddevalla 1928 och diplom på utställningen Bygden och älven i Trollhättan 1949. Överallt i trakten kan man få se hans produkter i form av trädgårdsgrindar, spiselbeslag, solur och mycket annat. Bl. a. har han tillverkat praktfulla ljusstakar för Hjärtums kyrka efter ritning av avlidne prosten Wallerius. Och att hans hantverk har djupa rötter i bygden och i det förgångna vill han gärna visa med den lilla samling av smidesverktyg och alster från orten, som han ordnat i ett särskilt rum i smedjan. Där finns bl. a. en hel serie av gamla yxmodeller, ett smidesstöd o. en bälg från hans lärofaders smedja, förutom en hel del handgjorda smidesalster såsom hästskor, liar, betsel etc.

Huruvida hantverket och särskilt yxtillverkningen skall dö ut i Hjärtum beror på hur lärlingen och nyvordne gesällen Willy Persson ställer sig till yrket. Han har visat lovande talang och gjort fina hantverksprov, så vill han gå i lärofaderns spår så är det nog ingen fara med fortbeståndet och det vore faktiskt synd om ett hantverk med 5.000-åriga traditioner skulle försvinna...